

VOLK VAN HET LAND: EEN AKTUEEL PROBLEEM IN HET OUDE TESTAMENT

B. Wielenga
Nederlandse Geref. Kerk
RICHMOND (Natal)

Abstract

*In this article the meaning of the term *amm ha'arets* (people of the land) is reconsidered as it appears in those Old Testament books which deal with the monarchical period in South Israel. The 1936-definition of Würthwein is to be supported in spite of some modifications suggested by more recent research in especially the socio-economic context in which the 'people of the land' has played its role.*

1. INLEIDING

In dit artikel willen we een bijdrage leveren aan het oudtestamentische onderzoek naar de betekenis van de uitdrukking *amm ha'arets* zoals die voorkomt in die boeken van het Oude Testament die handelen over de geschiedenis van Zuid-Israël tijdens het monarchale tijdvak.

De geschiedenis van het onderzoek mogen we wel als bekend veronderstellen. We verwijzen slechts naar de studies van Würthwein (1936) en Nicholson (1965). Würthwein verdedigde de opvatting dat de uitdrukking in het Oude Testament een *terminus technicus* is die naar een zeer specifieke sociale groepering verwees tijdens de monarchale periode in Zuid-Israël, terwijl daarentegen Nicholson dat ontkende en de uitdrukking laat slaan op het volk als geheel. Het is onze overtuiging dat het gelijk aan Würthweins kant ligt, en dat zijn definitie van de uitdrukking met de nodige modificaties nog altijd te handhaven valt. In deze bijdrage willen we dat adstrueren.

De relevantie van een onderzoek als het onderhavige in de Zuidafrikaanse kontekst willen we hier niet aantonen; we hebben dat elders uitvoerig gedaan (zie Wielenga, 1990). Dat ook detail-onderzoek van het Oude Testament een duidelijke relevantie behoort te hebben allereerst voor de geloofsgemeenschap die het Oude Testament als Heilige Schrift aanvaardt, maar ook wijder naar de samenleving toe waarbinnen die geloofsgemeenschap funktioneert, zal vandaag de dag op geen tegenspraak stuiten (cf ook Deist, 1986:125 e.v.).

2. HERMENEUTISCHE OVERWEGINGEN

Voor een historische rekonstruktie van de uitdrukking *volk van het land*¹ zijn we voornamelijk aangewezen op de gegevens die het Oude Testament ons biedt. Buitenbijbelse literatuur en archeologische data leveren geen direkte, wel echter indirecte, informatie op voor ons onderzoek. De indirecte informatie betreft de socio-economische en politiek-maatschappelijke kontekst waarbinnen het VdL haar rol speelde in de samenleving van het toenmalige Zuid-Iraël.

2.1 Het Oude Testament als bron van onderzoek

Vooraf de boeken Koningen en Kronieken zullen onze aandacht moeten hebben. Ook de boeken van de grote profeten zullen in het onderzoek betrokken moeten worden. Wegens de beschikbare ruimte zullen we vrijwel geheel voorbij gaan aan de na-exilische ontwikkelingen van de uitdrukking; vandaar dat kronistische boeken als Ezra en Nehemia alsook profetische boeken als Haggai en Zacharia buiten beschouwing zullen blijven (cf Wielenga, 1990). Uiteraard kan onmogelijk ingegaan worden op de vele inleidingsvraagstukken rond deze bijbelboeken. Slechts de problematiek rond de relatie tussen Koningen en Kronieken zij hier vermeld. Duidelijk kan zijn dat beide boeken, deel als ze uitmaken van de twee grote geschiedwerken in het Oude Testament, vanuit een verschillend theologisch perspectief zijn geschreven, wat bij de beoordeling van het tekstmateriaal terdege in rekening moet worden gebracht. Wij volgen Willi (1972) in zijn behandeling van de verschillen en overeenkomsten tussen Koningen en Kronieken. Zijn mening dat de Kronist in de na-exilische situatie de boeken Samuel en Koningen als Heilige Schrift heeft willen uitleggen voor de Judese cultusgemeenschap, lijkt ons verhelderend toe, al geven we toe dat ook hij niet het laatste woord hierover geschreven heeft. Het lijkt onzes inziens aannemelijk dat de Kronist het theologisch perspectief dat we in het Deuteronomistische geschiedwerk aantreffen, in religieus-geestelijke richting heeft geradikaliseerd, zodat ondanks de aanzienlijke verschillen er toch geen sprake hoeft te zijn van een onoverkomelijke tegenstelling tussen de Kronist en de Deuteronomist (cf Wielenga, 1990; zie Wolff, 1961; contra Weippert, 1972; 1985.).

Terloops zij melding gemaakt van het feit dat het Kronistisch geschiedwerk in het moderne onderzoek hoger gewaardeerd wordt dan in het verleden wel eens het geval is geweest. Erkend wordt dat volgens toenmaals geldende maatstaven de Kronist be-

¹ Voortaan afgekort als VdL.

trouwbare geschiedschrijving wilde bieden. Uiteraard zou het onjuist zijn deze vóórkritische geschiedschrijving te beoordelen met maatstaven ontleend aan de kritische geschiedwetenschap, die een telg is van Renaissance en Verlichting.

2.2 De aard van het Oude Testament als bron van onderzoek

Dit brengt ons op een ander probleem, dat te maken heeft met het opstellen van een historische rekonstruktie als door ons beoogd. Het Oude Testament als Woord van God bedoelt niet om informatie te verschaffen over sociale groeperingen als het VdL. In het tekstmateriaal zijn allerlei gegevens en aanduidingen te vinden, die bij elkaar gelezen moeten worden om tot een verantwoorde rekonstruktie te komen. Bedacht moet worden dat we zo het tekstmateriaal voor een ander doel gebruiken dan beoogd werd. Het Oude Testament biedt 'geestelijke-religieuze' teksten met een duidelijk 'theologische' strekking, die onzes inziens verworteld is in de canonieke gestalte van de Bijbel (cf Wielenga, 1990:216 e.v.; 300 e.v.). Bij een rekonstruktie als wij beogen, speelt de invalshoek van de onderzoeker onvermijdelijk een belangrijke rol. Onbevangen Schriftverstaan in de zin van onbevooroordeeld lezen van de Bijbel is een menselijke onmogelijkheid (contra Vander Goot, 1989), die in de Gereformeerde traditie (*Confessio Belgica* artt. 2-7) ook wordt afgewezen. De enige waarborg tegen een wat we een overgekontekstualiseerd Bijbelverstaan zouden kunnen noemen, is bewustmaking van de eigen vooronderstellingen en een voortdurend overleg met andere onderzoekers vooral ook uit andere confessionele tradities, waardoor eenzijdigheid in het verstaan en gebruik van de Schrift geminimaliseerd kan worden.

2.3 De socio-economische kontekst

Een historische rekonstruktie van het VdL zal niet heen kunnen om de vraag naar de socio-economische en politiek-maatschappelijke kontekst waarbinnen zij funktioneerde. In samenhang met buitenbijbelse gegevens en archeologische data levert het Oude Testament voldoende materiaal op om een redelijk verantwoord beeld te kunnen vormen van die kontekst. Het kan in dit artikel niet de bedoeling zijn dat beeld, hoe summier ook, te schetsen (zie Wielenga, 1990:31-44). Maar duidelijk is wel dat de geschiedschrijving in het Oude Testament uitgaat van socio-economische en politiek-maatschappelijke realiteiten die voor het verstaan ervan terdege gekend moeten worden. Ik wijs slechts terloops op een aantal daarvan, relevant voor ons onderzoek. Op vragen die de sociologische benadering van het Oude Testament raken, kan hier niet worden ingegaan (zie o.a. Wilson, 1984; Deist & Le Roux, 1987.)

Het pre-monarchale Juda vormde politiek een redelijk hechte territoriale confederatie met Hebron als centrum, waarbij de economische gegevenheden van het gebied als watervoorzieningen voor de kleinveehouderij of terrasgewijze landbouw in het heuvelland (Hopkins, 1983:181 e.v.; 1985:173 e.v.), een belangrijke rol speelden. De oudsten die leiding gaven aan wat door Zobel (1975) Groot-Juda genoemd is, kroonden David in Hebron tot koning in een ceremonieel waarin de *consensus populi* bij monde van de oudsten verwoord werd in de acclamatie *leve de koning* (cf Mettinger, 1976). De speciale relatie tussen het Davidische koningshuis en Zuid-Israël in de latere fasen van Israëls geschiedenis ging terug op deze pre-monarchale periode en de toen gevestigde politieke structuren.

Van veel betekenis is het ook zich rekenschap te geven van de diep ingrijpende economische veranderingen die de invoering van de monarchie ten gevolge heeft gehad in (Zuid-)Israël. Een enkel punt ter illustratie moet volstaan.

De pre-monarchale bestaanseconomie in Juda werd vervangen door een markteconomie, die al sterker centraal geregeld werd vanuit Jeruzalem. De landbouwpolitiek was daarbij een bepalende faktor (Hopkins, 1983:195 e.v.). Staatsbelangen schreven aan boeren voor wat te produceren. Het produceren voor de markt werkte ook schaalvergroting van de landbouwbedrijven in de hand en dat ten nadele van de kleine boer die financieel niet mee kon komen en op de lange duur zijn land verloor aan de grootgrondbezitters, die of uit hun eigen gelederen voortgekomen waren of afkomstig waren uit een stad als Jeruzalem, als gevolg waarvan ook het *latifundia*-systeem intrede deed. Het uitdijende Davidische rijk verkreeg zeker sinds Salomo sterk bureaucratisch-centralistische trekken wat zware financiële eisen stelde aan met name de plattelandsbevolking. De dure militaire campagnes en de niet minder kostbare verdedigings-systemen die met name sinds Salomo tot stand kwamen, vroegen een uiterste financiële inspanning van de bevolking; en niet te vergeten de instandhouding van het koninklijk hof vroeg zware offers. Salomo organiseerde dan ook een efficiënte belastingdienst. Het valt te begrijpen dat dit op den duur schuldsavernij in de hand heeft gewerkt, die met allerlei sociale misstanden gepaard ging, die vanaf Jesaja's tijd onder profetische kritiek werden gesteld.

Dat een en ander ook ingrijpende sociale gevolgen heeft gehad, laat zich verstaan. De monarchale markteconomie veranderde de vrij statische pre-monarchale maatschappij in een veel fluctuerender maatschappelijk bestel waarin armen armer en rijken rijker werden; de klasse-tegenstellingen werden steeds schrijnender, zoals blijken kan uit de profetische kritiek die sinds de achtste eeuw steeds scherper werd.

Ten slotte is het de moeite waard de tegenstelling tussen stad en platteland in rekening te brengen, en in Zuid-Israël die tussen Jeruzalem en het Judese platteland met name, een onmisbare faktor om de rol en de plaats van het VdL te kunnen verstaan. Het VdL als platteland-gebaseerde machtselite heeft voortdurend overhoop gelegen met de in Jeruzalem aan het koninklijk hof gevestigde machtsgroepen. Die tegenstelling moet aanzienlijk scherper zijn geweest dan uit het Oude Testament zelf altijd kan worden opgemaakt, maar ze speelt in de geschiedenis van de Davidische koningen wel terdege een grote rol (cf ook Kenyon, 1978:77,81; zie ook De Geus, 1984).

3. VOLK VAN HET LAND: EEN REKONSTRUKTIE

Het is in het bestek van een artikel niet te doen om al het relevante materiaal te analyseren en te evalueren. We maken er een verantwoorde keuze uit met het oog op onze rekonstruktie van het VdL. We proberen op een min of meer systematische wijze de verschillende gegevens bij elkaar te lezen zonder daarbij de historische ontwikkeling van het VdL gedurende het monarchale tijdvak uit het oog te verliezen.

3.1 De opstand tegen Athalia, 2 Koningen 11; 2 Kronieken 23.

De uitdrukking *volk van het land* als technische term komt voor het eerst voor in 2 Koningen 11 waar we de geschiedenis van de opstand tegen koningin Athalia verhaald krijgen. We gaan er uitvoeriger op in, omdat onzes inziens hier een aantal fundamentele inzichten verkregen kunnen worden voor een verantwoorde historische rekonstruktie. Noodzakelijk is het het verslag in 2 Kronieken 23 bij ons onderzoek te betrekken, omdat vergelijking van beide hoofdstukken juist die fundamentele inzichten aan het licht brengen.

Opvallend bij een vergelijking is dat in Koningen de opstand veel sterker vanuit een militair-politieke optiek getekend wordt dan in Kronieken die juist de rol van de Levieten sterk benadrukt. In Koningen komt het VdL erbij aan te pas juist bij het kroningsceremonieel als vertegenwoordigers van het volk van Juda. In 2 Kronieken 23 daarentegen wordt gesproken over de familiehoofden, die een belangrijke functie bekleedden in de coupe tegen de uit Noord-Israël afkomstige koningin-moeder.

Van deze familiehoofden is bekend dat het notabelen van buiten Jeruzalem waren (2 Kron. 23:2), woonachtig op het Judese platteland en Jahwistisch georiënteerd: ze hadden uitstekende betrekkingen met de Levieten (2 Kron. 23:14) en ze waren zonder

meer pro-Davidisch (zie De Vaux, 1973a:127). Ze vormden een grootgrondbezittende machtsgroep in Zuid-Israël die verreikende politieke en economische invloed bezat tijdens de jaren van de Davidische dynastie.

Vergelijken we dit met wat Koningen over het VdL schrijft, dan is de overeenkomst meer dan opvallend. Het VdL was buiten Jeruzalem woonachtig (2 Kon. 11:20); het was ook Jahwistisch georiënteerd, (2 Kon. 11:18) en het was pro-Davidisch (2 Kon. 11:14). En evenals de familiehoofden in Kronieken speelde het VdL er een rol bij de kroning van de koning. Dit doet vermoeden dat het wel eens om dezelfde categorie mensen zou kunnen gaan. De identifikatie van het VdL met de familiehoofden wordt dan ook door iemand als De Vaux (1964:171) bepleit, en wordt bevestigd door het tekstgetuigenis dat we nog ter sprake zullen brengen.

Dit wijst erop dat het VdL als de leidende klasse van de mannen van Juda geïdentificeerd kan worden. Ze vertegenwoordigen de mannen van Juda bij de kroning van de koning naast het priesterschap en de militairen, zoals al vanouds gebruikelijk was in Juda; zie bijvoorbeeld 2 Samuel 2:4. Opmerkelijk genoeg komt juist in verband met het kroningsceremonieel in 2 Kronieken 23:13 de verder in Kronieken weinig gebruikelijke term VdL voor, wat er op zou kunnen wijzen dat het tot het vaste bestand van het Judese kroningsceremonieel heeft behoord dat het volk er vertegenwoordigd aan deelnam (cf Mettinger, 1976).

Een ander punt van belang is te onderscheiden tussen VdL en de elite die het in Jeruzalem aan het koninklijke hof voor het zeggen had. Geregeld wordt in de desbetreffende literatuur (Talmon, 1967; Schmid, 1980) gesteld dat het VdL in feite een in Jeruzalem gebaseerde machtsgroep geweest moet zijn. De uiterst ongemakkelijke relatie tussen Jeruzalem en het Judese platteland wordt dan niet in rekening gebracht. En juist in de opstand tegen Athalia komt dat duidelijk aan het licht.

Gezegd wordt dat Jeruzalem bepaald minder enthousiast was over deze Jahwistisch geïnspireerde opstand tegen Athalia dan het Judese platteland waar het VdL haar machtsbasis bezat (2 Kon. 11:20). En gezien de samenstelling van Jeruzalems bevolking is dat ook wel begrijpelijk. Te veel niet-Israëlieten woonden en werkten er sinds de dagen van Salomo. Er wordt wel gesproken van het syncretistische milieu dat Jeruzalem zou typeren. In dit verband is het interessant op te merken dat koningen met een moeder afkomstig uit Jeruzalem in Koningen en Kronieken een gemengde beoordeling ontvangen, en dat in tegenstelling met koningen met moeders afkomstig van het Judese platteland, terwijl koningen met niet-Judese moeders er uitsluitend

negatief vanaf komen (cf Ihroni, 1974). De tegenstelling tussen Jeruzalem en het Judese platteland, tussen VdL en machtsgroepen aan het koninklijke hof, moet voortdurend mee overwogen worden bij een evaluatie van het tekstmateriaal over het VdL.

Drie componenten voor een rekonstruksie van het VdL zijn we nu op het spoor gekomen: ze vormden een leidende machtsgroep op het Judese platteland; ze waren absoluut loyaal aan het Davidische koningshuis; en ze waren Jahwistisch georiënteerd. Op deze drie componenten trekken we nu het beschikbare tekstmateriaal na in afzonderlijke paragrafen

3.2 De relatie tussen VdL en het Davidische huis

De relatie tussen VdL en de regerende Davidide was wisselvallig, ondanks de loyaliteit van het VdL aan de Davidische dynastie als zodanig. Het hing van allerlei factoren af. Wanneer een koningin-moeder afkomstig was van het Judese platteland, was er via haar veel meer kans op een goede verstandhouding dan wanneer dat niet het geval was. Behalve in het geval van Joas was dat ook heel duidelijk het geval bij Josia wiens moeder afkomstig was uit Bozath in Juda (Jozua 15:19; 2 Kon. 22:1). Josia werd door de mannen van Juda gesteund in zijn hervormingspolitiek (2 Kon. 23:1-3).

In konstitutionele crises waarbij de Davidische troon gevaar liep, trad het VdL meermalen krachtig en efficiënt op: men greep in na de gevangenneming van Amasia, en stelde zijn zoon Uzzia voorlopig aan als regent, zodat de Davidische dynastie geen gevaar liep (2 Kon. 14:21; 2 Kron. 26:1). Ook na de moord op Amon lezen we over het ingrijpen van het VdL (2 Kon. 21:23-24; 2 Kron. 33:24-25) die Josia op de troon hielp tegen de druk van allerlei hoffacties in. We wijzen nog op de kroning van Joahaz na de onverwachte dood van Josia op het slagveld met steun van het VdL (2 Kon. 23; 2 Kron. 36). Genoeg bewijs al bij al om de absolute loyaliteit van het VdL aan de Davidische dynastie als historisch feit te kunnen aanvaarden.

We wijzen nog op enkele opmerkelijke gegevens. Ten tijde van koning Uzzia werd het lichtingsleger weer op de been gebracht. De mannen van Juda hadden militaire dienstplicht in tijden van oorlog, maar sinds David vooral met een beroepsleger werkte, voornamelijk uit buitenlandse huursoldaten bestaande, was het lichtingsleger meer en meer in onbruik geraakt (De Vaux, 1973b:16 e.v.). Uzzia greep weer terug op het uit de mannen van Juda bestaande lichtingsleger onder leiding van het VdL, dat hem bij zijn troonsbestijging had gesteund. In Kronieken wordt vermeld dat het leger

onder leiding stond van 2600 familiehoofden; een te hoog getal, dat echter in verhouding gezien moet worden tot het aantal soldaten dat volgens Kronieken onder hen dienst deed, en niet in verhouding tot de werkelijke bevolkingsdichtheid van Zuid-Israël in die tijd (cf Finkelstein, 1988). Uit het gegeven dat de familiehoofden verantwoordelijk waren voor het onderhoud van de onder hen dienende soldaten, kan gekonkludeerd worden dat het VdL alleen bestaan kan hebben uit rijke grootgrondbezittende hereboeren en landadel. Later werd er ook een speciale officier in beheer van het lichtingsleger onder leiding van het VdL gesteld: ten tijde van Zedekia (2 Kon. 25:19).

Van Achaz lezen we dat hij offers liet ontsteken - in een naar Assyrisch model gedeformeerde tempelcultus - voor zichzelf en "het gehele volk des lands" (2 Kon. 16:15). Wat ook de reden geweest is voor dit offer (cf Soggin, 1963:193; Würthwein, 1936:30), de loyaliteit aan de Davidide was absoluut ondanks diens anti-Jahwistische godsdienstpolitiek. We zullen nog terugkomen op de kwaliteit van het Jahwisme dat het VdL aanhing.

Het VdL steunde ook Josia in diens hervormingsbeleid, wat nog niet betekent dat Menes' stelling (1928) juist is dat er een directe verbindingslijn gelegd kan worden tussen het VdL en met name de sociale wetgeving van het boek Deuteronomium. We gaan hier (cf Wielenga, 1990:69) voorbij aan de vragen rond de Josiaanse reformatie en het in de tempel gevonden Wetboek (= Deuteronomium?). De vraag is echter wel of het VdL hem steunde uit geestelijk-religieuze overtuiging of meer uit verlangen het oude imperium van David te herstellen in al haar glorie, een van de drijfveren achter Josia's beleid zowel op religieus als politiek gebied.

De ondergang van de Davidische dynastie heeft ook het einde betekend van het VdL als machtsfactor in Zuid-Israël. In 597 vC werden de rijksten van het VdL, de bovenlaag van de heersende klasse op het platteland, met Jojakim naar Babel afgevoerd. In 586 vC ging opnieuw een groot aantal topfiguren van het VdL in ballingschap samen met Zedekia (2 Kon. 25).

Het is van belang op te merken dat na de ballingschap de Davidische dynastie niet terugkeerde op de troon, al waren er enige verwachtingen ten aanzien van Zerubabel, die echter rond 517/6 vC uit het zicht verdween, nog vóór de afronding van de bouw van de Tweede Tempel (Ezra 5): politiek-messiaanse dromen maakten plaats voor messiaans-eschatologische verwachtingen. We kunnen onmogelijk in dit artikel ingaan op de talloze verwikkelingen rond het VdL gedurende de ballingschap in Jeruzalem en

in Babel (cf Wielenga, 1990:76-85); we wijzen slechts op een paar zaken die licht kunnen werpen op de relatie tussen VdL en de Davidische dynastie.

De profetieën van Ezechiël laten voor een na-exilisch optreden van de Davidische monarchie op pre-exilische wijze geen ruimte open. Ezechiël ziet de tempel als het centrum van het volksleven met de sadokitische priesters aan het bewind: een ware theokratie! Het land zal worden herverdeeld, met voorbijgaan van de oude stamgrenzen, rond Jeruzalem als de stad van de tempel. Juda, de koningsstam, wordt bij de noordelijke stammen geplaatst, waarbij opvalt dat het paleis op een heel andere, minder centrale plaats wordt gesitueerd dan vóór de ballingschap het geval was: het grenst niet meer aan het tempelgebied (cf Le Roux, 1987:133,193). Koning en volk zullen een eenheid vormen rond de tempelcultus onder de Mozaïsche wet. Vandaar dat er in deze theokratie geen ruimte zal zijn voor de oude socio-economische tegenstellingen, voor grootgrondbezittende machtsgroepen als het VdL, die in de nadagen van Zuid-Israël ook meer en meer gemene zaak maakten met de Jeruzalemse elite. Met de val van de Davidische dynastie verviel ook de bestaansgrond voor het VdL, zo kunnen we op grond van de profetieën van Ezechiël konstaten. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat na de ballingschap de term een totaal andere betekenis kan gaan krijgen, een verandering door Gunneweg (1983:439) getypeerd als een "semantic revolution". We laten dit echter rusten, evenals de gekompliseerde verhouding tussen het VdL en de teruggekeerde ballingen, de Gola, in het na-exilische Jeruzalem (cf Wielenga, 1990:82 e.v.).

3.3 Het VdL en Jeruzalem

We hebben boven gezien dat het VdL haar machtsbasis had op het Judese platteland, en dat er sprake was van een gepolariseerde verhouding met Jeruzalem totdat in de nadagen van Zuid-Israël er een soort monsterverbond ontstond met de aan het hof heersende elite. We willen in deze paragraaf enkele opmerkingen over deze problematiek maken.

Van oudsher was Jeruzalem een vreemde stad voor de Israëliet, waar men bijvoorbeeld niet graag overnachtte (Richteren 19:11-12). Als Jebusitische stad tot aan de inname door David paste ze kadastraal nergens bij. Geen relatie was er tussen Jeruzalem en het pre-monarchale Groot-Juda waar de stad Hebron centrum van was. David maakte haar tot hoofdstad van zijn Verenigde Koninkrijk, en door er de ark in te plaatsen tot het cultische centrum van de stammen. Maar de ongemakkelijke verhouding tussen Jeruzalem en Juda had al diepe wortels in de geschiedenis van Oud-

Israël. In de profetische traditie werd hierbij ook aangesloten (Eze. 16, 23). Opmerkelijk is het ook dat in de Messiaanse profetieën van Jesaja en Micha Jeruzalem as koningsstad geen rol meer speelt, wel als Godsstad, Zion. Het Messiaanse koningschap van de toekomst moet het zonder de koningsstad Jeruzalem doen. Met de Davidische dynastie gaat ook Jeruzalem als politiek centrum in de ballingschap ten onder. Als tempelstad ontvangt ze evenwel een nieuwe toekomst.

De stad werd ook als kroondomein geregeerd door het Davidische huis; en als bestuurlijk centrum van Zuid-Israël trok ze steeds meer macht aan zich en dat ten koste van het platteland dat zelf al oude bestuurlijke tradities bezat. We hebben er al op gewezen dat veel Davidische koningen steunden op een beroepsleger van buitenlandse huurlingen in plaats van op het lichtingsleger van de mannen van Juda; ook dat zal spanningen oproepen hebben tussen Jeruzalem en Juda.

Het is opvallend dat heel wat koningsmoorden door fakties in Jeruzalem beraamd werden, waarop het VdL dan weer ingreep ter ondersteuning van de bedreigde dynastie. Te denken valt bijvoorbeeld aan Joas die door zijn dienaren werd vermoord - of deze plot misschien door tempelpersoneel was opgezet met behulp van buitenlandse beroepsmoordenaars laat zich niet meer met zekerheid bewijzen. Ook Amon wordt in zijn paleis door zijn dienaren gedood, waarna het VdL snel ingreep en Josia koning maakte. We mogen in al deze dramatische verwickelingen zonder twijfel ook de strijd om de macht tussen stad en platteland, tussen hoffakties en het VdL vermoeden.

Bekend is ook dat veel hofdignitarissen land in bezit kregen op het platteland en zo in botsing kwamen met de belangen van de grootgrondbezittende hereboeren en landadel die het VdL uitmaakten. Pas tegen het einde van het zelfstandig bestaan van Zuid-Israël groeiden de beide machtsblokken naar elkaar toe, zoals blijken kan uit de zaak van de vrijlating van de schuldlaven (Jer. 1:18; 37:2; 44:21); en dat ten koste van de kleine boer op het platteland. De profetische kritiek sinds de dagen van Uzzia nam beide groepen op de korrel als blijken kan uit de boeken van de grote profeten.

Natuurlijk waren er allerlei kruisverbindingen tussen stad en platteland, Juda en Jeruzalem, hof en VdL. Te wijzen valt op het al genoemde feit dat regelmatig Davididen hun vrouwen kozen uit de leidende Judese families; topambtenaren en -militairen kwamen ook vaak uit deze kringen (De Vaux, 1973a:128): de vorsten en oversten. Het VdL had dan ook politieke macht ondersteund door militair vermogen: het lichtingsleger van de mannen van Juda.

3.4 De Jahwistische oriëntatie van het VdL

Het is natuurlijk ondoenlijk adequaat aandacht te schenken aan de gekompliceerde geschiedenis van het Jahwisme in Zuid-Israël; er bestaat in de desbetreffende literatuur totaal geen eenstemmigheid over het ontstaan en verloop van het Jahwisme in Noord- en Zuid-Israël. Het spreekt voor zich dat wij vanuit een aantal premissen werken bij de beoordeling van het Jahwisme, waar we thans echter aan voorbij gaan (Wielenga, 1990).

We beginnen een aantal gegevens uit het tekstmateriaal bij elkaar te lezen. Zoals al gezegd, was de opstand tegen Athalia Jahwistisch geïnspireerd. Dat wordt nog nader onderstreept door de mededeling dat Joas de getuigenis ter hand wordt gesteld (2 Kon. 11:12). We mogen hier toch wel denken aan de in Deuteronomium 17 gestelde eis dat de koning zich aan de Mozaische wet had te houden (cf Renkema, 1985:292 e.v.).

Toch bleef onder zijn bewind van meet aan de hoogtedienst gehandhaafd. We kunnen op de problematiek van de hoogtedienst, ook in verband met de tempelcentralisatie, hier niet ingaan, maar geven als ons oordeel dat het in deze dienst ging om een syncretistische beweging, waarin Jahwisme en Baälisme samenkwamen. Na de gereedkoming van de tempel van Salomo werd het dienen van God op de hoogten als ongeoorloofd beschouwd. Juist ook op het Judese platteland werd het Jahwisme vooral op deze hoogten beleefd. De Jeruzalemse tempel ontving waarschijnlijk niet die liefde die haar volgens het Oude Testament toekwam. In dit verband is het opmerkelijk dat in Arad in het hartland van Zuid-Israël een Jahwe-tempel is gevonden (De Geus, 1984), waarin ook Baälistische cultusvoorwerpen zijn aangetroffen. Een brandofferaltaar uit de achtste eeuw dat in een Jahwistische kontekst heeft gefunctioneerd, werd in Berseba ontdekt (Schoors, 1986:62). Pas in veel later tijd in de dagen van Hizkia moeten beide cultuscentra zijn verwoest. Het Judese platteland hield er naar alle waarschijnlijkheid eigen opvattingen op na over wat onder Jahwisme verstaan moest worden.

We wijzen in dit verband ook nog op het volgende.

De verhouding tussen Uzziā en het VdL was hartelijk te noemen. Uzziā's schending van de priesterrechten (2 Kon. 15; 2 Kron. 26) stuitte bij het VdL op geen tegenstand. Jotham's tempelrenovatie ontving van het volk geen bijstand (2 Kron. 27:2). Op Achaz' naar Assyrisch model gedeformeerde tempelcultus hebben we al gewezen: het VdL participeerde daarin. Men stond zeker wel achter de hervormingspogingen van Hizkia en later Josia. Maar de spoedige ineenstorting van de hervormingsplannen na

de dood van beide koningen doet vermoeden dat hier ook heel andere motieven een rol hebben gespeeld: Hiskia als Josia werden ook gedreven door theokratische dromen die het herstel van het oude Groot-Davidische rijk op het oog hadden. De invloed van een nationalistisch verworden Jahwisme mag hier wel verondersteld worden, waar we in het vervolg nog even op terug zullen moeten komen. In elk geval lijkt het onweersprekelijk dat het Jahwisme van het VdL bepaald niet overeenstemde met wat volgens de tekst van het Oude Testament als zuiver Jahwisme moet worden beschouwd.

We menen dat er drie gestalten van het Jahwisme onderscheiden kunnen worden in de godsdienstgeschiedenis van (Zuid-)Israël. Er heeft zich een klassiek Jahwisme ontwikkeld, dat zich in de dagen van Samuel gekonsolideerd moet hebben, met sterke nadruk op de Abramitische en Mozaïsche tradities. Daaruit ontwikkelde zich wat wij monarchaal Jahwisme zouden willen noemen: de Davidische monarchie ontving een legitieme plaats in Israëls godsdienst, zoals blijken kan uit de Nathansprofetie in 2 Samuel 7, en waarin ook ruimte geschapen werd voor de tempel. We zouden dit monarchale Jahwisme ook Zionstheologie kunnen noemen. In de gangbare Oudtestamentische wetenschap wordt al te ongenueanceerd elke Zionstheologie als ideologie afgewezen. Dat stuit op bezwaren bij nauwkeurige lezing van het tekstmateriaal. Daardoor moet men wel tot een negatieve beoordeling komen van de monarchie tegen de tekst van het Oude Testament in. Beter is het onzes inziens een aanvaardbare Zionstheologie als monarchaal Jahwisme te onderscheiden van een nationalistisch Jahwisme dat voluit als een "civil religion" getypeerd kan worden (Wielenga, 1990:119-121).

Kenmerk van dit nationalistische Jahwisme was de drieslag, *God, Zion en de Davidische dynastie*. De onaantastbaarheid van Jeruzalem werd gefundeerd gezien in de onvoorwaardelijke verbondsbeloften van God, die men zag bevestigd door de feiten van de geschiedenis, waarin men Gods hand meende te mogen onderkennen (cf Wielenga, 1990:111-119). We zouden hier van natuurlijke theologie mogen spreken, die door de zogenaamde 'heils-profeten' werd gepropageerd (De Moor, 1970).

We laten deze discussie verder voor wat ze is, maar menen te mogen konkluderen dat het Jahwisme zoals dat door het VdL werd aangehangen, in de loop der tijden steeds meer een nationalistisch karakter heeft aangenomen, waarbij in onderscheiding met de Jeruzalemse gestalte ervan, waarin de tempelcultus centraal stond, de Judese vorm ervan beheerst werd door de Davidische dynastie en Gods onvoorwaardelijke verbond ermee. De Judese staatsveiligheid onder het Davidische huis was van meer belang dan een zuivere, in Jeruzalem gecentreerde tempeldienst.

We moeten volstaan met deze al te korte opmerkingen. Maar duidelijk kan toch wel geworden zijn dat de Jahwistische orientatie van het VdL ver afweek van het Jahwisme zoals dat gedurende de opleving onder een Samuel vorm had gekregen.

4. VOLK VAN HET LAND: EEN HYPOTHESE

Hebben we tot nu toe de drie componenten van onze rekonstruktie afzonderlijk onder de loupe genomen en geanalyseerd, thans moeten we trachten het totaalbeeld te rekonstrueren. Omdat alles lang niet zo duidelijk in het Oude Testament wordt uitgespeld als wij het wel zouden willen, blijft er iets hypothetisch aan onze rekonstruktie. Dat geldt vooral met betrekking tot de beantwoording van de vraag waarom pas na de opstand tegen Athalia wij de term tegenkomen in zijn technische betekenis. Wij menen voldoende materiaal aan te kunnen dragen om onze hypothese zeer aannemelijk, zo niet waarschijnlijk te achten, maar verder kunnen we toch niet gaan.

4.1 Voorlopige konklusie

Vatten we in een paar stellingen eerst de resultaten van onze studie tot dusver samen.

Het VdL vormde de leidende toplaag van de mannen van Juda, tot wie het zelf ook behoorde. Deze mannen van Juda waren de vrije burgers van Groot-Juda dat later opging in het Verenigde Koninkrijk onder David en na de scheuring van dat rijk voortbestond als Zuid-Israël, of Juda. Als vrije burgers bezaten zij de grond en hadden diverse plichten, waaronder de militaire, in de staat te vervullen. De oudsten gekozen uit de leidende families, door de Kronist familiehoofden genoemd, vertegenwoordigden hen bijvoorbeeld bij het kroningsceremonieel. Deze oudsten kunnen met het VdL worden geïdentificeerd. Zij vormden de lokale en regionale bestuurslaag op het Judese platteland met genoeg socio-economisch vermogen en politiek-militaire macht om tot in het regeringscentrum in Jeruzalem gevreesd te worden.

Wij zijn van mening dat al vóór de staatsgreep tegen Athalia het VdL bestond, zij het onder de benaming *oudsten van Juda*, al komt de term zelf in het tekstmateriaal nog niet voor. Om op grond van de afwezigheid van de term te konkluderen tot het niet bestaan van het VdL lijkt ons een nauwelijks bevredigende oplossing (contra Talmon, 1967).

4.2 Profielschets van het VdL

Beginnen we met een mogelijke verklaring voor het opkomen van de uitdrukking *volk van het land* sinds de opstand tegen Athalia.

Vergelijken we 2 Kronieken 17:14 e.v. met 2 Kronieken 26:11 e.v., dan komen we tot de ontdekking dat in de tijd tussen Josafat en Uzzia het aantal strijdbare mannen van Juda, die voor het lichtingsleger in aanmerking kwamen, drastisch verminderd is. Nu gaat het ons niet om de vraag of de gegeven getallen realistisch te noemen zijn in verhouding tot de demografische situatie in Zuid-Israël gedurende die periode (Finkelstein, 1988). Niet de hoogte van de getallen in beide teksten maar het verschil tussen beiden vraagt onze aandacht. Juist in de periode dat het aantal mannen van Juda numeriek afnam, in de weergawe van de Kronist, kwam de uitdrukking op als technische term voor de oudsten van Juda. Dit lijkt toch te wijzen op een onderling verband. Er lijkt sprake te zijn van een verschuiving binnen het volk van Juda ten nadele van de mannen van Juda, maar ten gunste van die families waaruit de oudsten voortkwamen.

De sociaal-economische ontwikkelingen in Zuid-Israël sinds de invoering van de monarchie zouden dit kunnen verduidelijken. We wijzen op een paar gegevens, die eerder al onze aandacht hadden.

De gevolgen van de invoering van de markteconomie met zijn rentekapitalisme en schuldlavernij waren desastreus voor de kleinere boer, die ook te kampen had met natuurlijke rampen als droogte en misoogst, en minder natuurlijke als oorlog en militaire dienstplicht - om nu nog maar te zwijgen van de plicht herendiensten te leveren aan het koninklijke hof. Ook ondervond men competitie van landhongerige machtsgroepen uit Jeruzalem maar niet minder uit eigen gelederen, de oudsten en hun aanhang. Een en ander werkte in de hand dat steeds meer kleinere boeren hun land kwijt raakten en zelfs hun burgerschap. Meer en meer land kwam in steeds minder handen terecht.

Juist in deze tijd waarin de opkomst van de uitdrukking *volk van het land* als technische term te lokaliseren valt, begonnen de klassieke profeten als Jesaja en Micha met hun sociale kritiek. Daaruit mag wel gekonkludeerd worden dat de geschetste ontwikkeling, die al ten tijde van Salomo moet zijn begonnen, bij het aantreden van Uzzia als koning een *point of no return* was gepasseerd. De grote militaire campagnes in Kanaän van Egypte, Assur en Babel sinds de achtste eeuw hebben de agrarische economie van

Juda ook geen goed gedaan. Alleen de rijksten konden zich staande houden. Die waren nog ten tijde van Jojakim in staat een niet onaanzienlijke schatting aan Egypte af te dragen, terwijl ze in de laatste dagen van Jeruzalem in 587 vC nog ruim de beschikking hadden over schuldlaven.

In de tijd van Uzzia zullen de leidende families van het Judese volk zich tot VdL hebben gefixeerd; het meeste land was in hun handen. Zij waren de eigenlijke machtshebbers in het land met als enige konkurrenten de elite aan het hof in Jeruzalem, met wie ze dan ook voortdurend in de clinch lagen, totdat men ten slotte gemene zaak maakte als in het geval van de schuldlaven. Het VdL was de korrupt geworden machtselite van het Judese volk, bij wie de belangen van de mensen aan wie ze leiding moest geven, niet langer veilig meer waren.

Ten slotte nog een opmerking over het geestelijke leiderschap dat van het VdL uitging - of juist niet uitging. Juist de hogere standen werden verantwoordelijk gehouden om de traditionele religieuze waarden en morele principes over te leveren en in stand te houden. De lagere standen, die onder bescherming stonden van wat we dan de aristokratie zouden kunnen noemen, namen deze waarden en principes over; men liet zich leiden door deze aristokratie. Maar de invoering van de markteconomie veroorzaakte erosie van deze leidende klasse: oude families gingen financieel ten onder, *nouveaux riches* namen hun plaatsen in. Deze nieuwe rijken waren lang zo toegewijd niet aan de traditionele waarden en normen als het oude regime. Zo ontstond een vacuum in geestelijke leiderschap. Van der Toorn (1985:103 e.v.), die deze hypothese aannemelijk acht in het klassieke Griekenland, meent dat dit ook het geval geweest kan zijn in bijvoorbeeld het gehele Oude Nabije Oosten. In toenemende mate is het Judese volk achter het VdL aan het Jahwistische spoor bijster geraakt. Door dit Jahwisme, dat ook meer en meer tot een *civil religion* verwerd, kon zo ook geen korrigerende invloed worden uitgeoefend op de maatschappelijke vervormingen die onder leiding van het VdL tot stand kwamen en waartegen de profeten in Gods naam in geweer kwamen.

4.3 Toetsing en konklusie

Sinds de studie van Würthwein (1936) werd algemeen aanvaard dat de uitdrukking *volk van het land* de technische betekenis bezat die ook wij hebben verdedigd. Sindsdien heeft het onderzoek niet stil gestaan. Toch leek in 1965 met de bijdrage van Nicholson aan het debat dat onderzoek beëindigd. Door een sobere en nuchtere exegese van verschillende kernteksten in discussie was hij in staat verschillende

overspannen theorieën die met geen mogelijkheid op de werkelijkheid van Zuid-Israël konden slaan, te weerleggen. Toch zijn wij van mening dat Nicholson's behandeling van het voorhanden tekstmateriaal te weinig diepgaand, ja zelfs te oppervlakkig is geweest om blijvende invloed te mogen uitoefenen op de discussie. Terecht waarschuwt hij tegen de fout om in elke tekst waar de term voorkomt, de technische betekenis aan te nemen. In bijvoorbeeld Leviticus 4:27-35 kan daar geen sprake van zijn (cf Maarsingh, 1974:34), maar hij vervalt in dezelfde fout door nu nergens meer de technische betekenis te willen aanvaarden. Overal waar de uitdrukking *volk van het land* voorkomt, leest hij *het hele volk*. Op zijn minst moet dan toch de vraag beantwoord worden hoe dat hele volk dan wel opgetreden is bij de opstand tegen Athalia, of bij het kroningsceremonieel van de Davidische koningen. En waarom wordt de term *volk van het land* afwisselend gebruikt met *het hele volk*? Nicholson geeft daar geen antwoord op. Het moet toch opvallen dat in Genesis 23:7, 12-13 de term VdL afgewisseld word met "de Hethieten" - in die dagen inwoners van Hebron. Deze inwoners van Hebron werden vertegenwoordigd door hun leiders, VdL genoemd, eveneens Hethieten uiteraard. De ene keer wordt het hele volk van Hebron bedoeld, de andere keer alleen de leidinggevende elite. Dat juist in verband met Hebron, de oude hoofdstad van het Judese hartland, en waar David tot koning werd gekroond, de uitdrukking voorkomt, moet te denken geven. Dat kan niet wegverklaard worden.

Ook andere bijdragen aan het debat als die van Talmon (1967) en Schmid (1980) hebben ons niet kunnen overtuigen dat Würthwein op een verkeerd spoor zat met zijn studie. Talmon benadrukt vooral dat het VdL geen permanent lichaam was, maar eerder een *instrument of action* in tijden van constitutionele crisis, en dat in tegenstelling tot de Raad van Oudsten, dat wel een permanent overleglichaam was voor de koning. Dat het VdL geregeld als een kollektiviteit naast andere kollektiviteiten als de priesterschap genoemd wordt, wijst een andere kant uit, evenals de rekruteringsofficier die aan het VdL werd toegevoegd. Dat het VdL tot de Jeruzalemse bevolking behoorde, lijkt ons niet alleen onbewijsbaar maar ook strijdig met tekstmateriaal zoals wij dat in deze studie hebben gepresenteerd. Het houdt ook geen rekening met de socio-politieke werkelijkheid van Zuid-Israël, waarin de polarisatie tussen Jeruzalem en Juda een niet onbelangrijke faktor was, en die ook afdoende gedocumenteerd is in het tekstmateriaal van het Oude Testament en door archeologische data (cf Kenyon, 1978) wordt bevestigd. Vandaar dat we dan ook Sniijders' bijdrage (1958) ontoereikend vinden; ook hij houdt met deze faktor in de geschiedenis van Zuid-Israël geen rekening.

We menen dat bij een rekonstruktie als wij hier hebben opgesteld, er terdege aandacht

gegeven moet worden aan de kontekst waarbinnen het VdL heeft gefunkioneerd. Al schenkt het Oude Testament ten gevolge van de geestelijk-religieuze strekking van haar geschiedschrijving en de theologische gerichtheid ervan weinig of geen bewuste aandacht aan deze kontekst, ze is toch degelijk aanwezig en van invloed op wat er zich afspeelde in het leven van alle dag in Zuid-Israël, in Jeruzalem als op het platteland. Kennisname ervan is dan ook onontbeerlijk voor een goed verstaan van het Oude Testament in kerk en theologie (cf Wielenga, 1990).

5. BIBLIOGRAPHY

- DE GEUS, C.H.J. 1984. De Israëlitische stad. Kampen : Kok.
- DEIST, F.E. 1986. Does Old testament scholarship have meaning? *Old Testament Essays*, 4:125-140. Pretoria : Unisa (Dept. OT).
- DEIST, F.E. & LE ROUX, J.H. 1987. Rewolusie en reïnterpretasie. Kaapstad : Tafelberg.
- DE MOOR, J.C. 1970. De tijd van het heil. Kampen : Kok.
- DE VAUX, R. 1964. Le sens de l'expressions peuple du pays dans l'Ancient Testament et le rôle politique du peuple en Israël. *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale*, 58:167-172. Paris.
- DE VAUX, R. 1973 a + b. Hoe het oude Israël leefde. 2 delen. Roermond : Rommen.
- FINKELSTEIN, I. 1988. The archaeology of the Israelite settlement. Jeruzalem : Isr. Epl. Society.
- GUNNEWEG, A.H.J. 1983. *Amm ha'arets* - A semantic revolution. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, 95:437-440. Giessen-Berlin.
- HOPKINS, D.C. 1983. The dynamics of agriculture in monarchical Israel. (In Richards, K.H. ed. *Society of Biblical Literature*, 1983. Seminar Papers. Chico Cal. Scholars Press. pp 172-201.)
- HOPKINS, D.C. 1985. The Highlands of Canaan. Sheffield : Almond.
- IHRONI. 1974. Die Königinmutter und der *amm ha'arets* im Reich Juda. *Vetus Testamentum*, 24:421-429.
- KENYON, K.M. 1978. The Bible and recent Archaeology. Atlanta : John Knox Press.
- LE ROUX, J.H. 1987. Teologie in 'n krisis. (In Deist, F.E. & Le Roux, J.H. Rewolusie en reïnterpreatsie. Kaapstad : Tafelberg. pp 101 -159.)
- MAARSINGH, B. 1974. Leviticus (In De prediking van het Oude Testament. Nijkerk : Callenbach.)
- MENES, A. 1928. Die vorexilische Gesetze Israëls. (AW 50). Giessen : Toppelman.
- METTINGER, T.N.D. 1976. King and Messiah. The civil and sacral legitimation of the Israelite kings. Lund : Gleerup.
- NICHOLSON, E.W. 1965. The meaning of the expression *amm ha'arets* in the OT. *Journal of Semitic Studies*, 10:59-66.
- RENKEMA, J. 1985. Misschien is er hoop ... De Theologische Vooronderstellingen van het Bock Klaagliederen. Franeker : Wever.
- SCHMID, H. 1980. Die Gestalt Abrahams und das Volk des Landes. *Judaica*, 36:73-87.
- SCHOORS, A. 1986. Berseba - De opgraving van een bijbelse stad. Kampen : Kok.
- SNIJERS, L.A. 1958. Het 'Volk des Lands' in Juda. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, XII-4:241-256.
- SOGGIN, J.A. 1963. Der jüdische *amm ha'arets* und das Königtum in Juda. *Vetus Testamentum*, 13:187-195.
- TALMOM, S. 1967. The Judean *amm ha'arets* in historical perspective. In *Proceedings of the 4th World Congress of Jewish Studies*. Vol. 1. 1985. Jeruzalem, pp 71-76.

- VANDER GOOT, H. 1987. Onbevangen verstaan. Over de werkelijkheid van de theologie. Amsterdam : Buijten & Schipperheijn.
- VAN DER TOORN, K. 1985. Sin and sanction in Israel and Mesopotamia. Assen : van Gorcum.
- WIELENGA, B. 1990. Volk van het Land als missiologisch model: Oude Testament en zending in Zuidafrikaanse konteks. Pretoria. (Thesis (DTh Miss) - UNISA.)
- WEIPERT, H. 1972. Die 'deuteronomistischen' Beurteilungen der Könige von Israel und Juda und das Problem der Redaktion der Königsbücher. *Biblica*, 53:301-339.
- WEIPPERT, H. 1985. Das deuteronomistische Geschichtswerk: Sein Ziel in der neuere Forschung. *Theologische Rundschau*, 50:213-249.
- WILLI, T. 1972. Die Chronik als Auslegung. Göttingen : Van den Hoeck & Ruprecht.
- WILSON, R.R. 1984. Sociological approaches to the Old Testament. Philadelphia : Fortress Press.
- WOLF, H.W. 1961. Das Kerygma des deuteronomistischen Geschichtswerk. *Zeitschrift für die alttestamentlichen Wissenschaft*, 73:171-186. Giessen-Berlin.
- WÜRTHWEIN, E. 1936. Der *amm ha'arets* im Alten Testaments. Stuttgart : Kohlhammer Verlag.
- ZOBEL, H.-J. 1975. Beiträge zur Geschichte Gross-Judas in Früh- und Vordavidischer Zeit. *Supplementum Vetus Testamentum*, 28:253-275. Leiden : Brill.